

УДК 378.01

DOI: 10.15587/2519-4984.2016.102811

МОДЕЛЮВАННЯ ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

© О. В. Косигіна

У статті обґрунтовано особливості моделювання інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти, виходячи з окреслення понять «інтерперсональна взаємодія», «моделювання», «соціальна взаємодія». З'ясовано специфіку педагогічного моделювання; представлено черговість етапів розробки моделі педагогічних явищ і процесів. Моделювання інтерперсональної взаємодії подано на основі аналізу різних класифікацій міжособистісної взаємодії у педагогічній та психологічній науці

Ключові слова: модель, моделювання, інтерперсональна взаємодія, система післядипломної освіти, слухач, модель, діада

1. Вступ

Система освіти як соціальний інститут, що перебуває в стані постійного оновлення й реформування, вміщує явища та процеси, що вимагають міждисциплінарного підходу до їх аналізу. Серед таких особливих явищ та процесів – явище інтерперсональної взаємодії, від ефекту реалізації якої тою чи іншою мірою залежать всі інші компоненти освітньої сфери:

– цільовий (спрямований на розвиток рівноправних суб'єктів освітнього процесу чи на об'єкта освітнього впливу);

– змістовий (що визначає особливості змісту освіти);

– результативний (спрямований на ефективну взаємодію учасників освітнього процесу, чи на традиційну суб'єкт-об'єктну взаємодію).

Післядипломна освіта як особлива соціальна інституція відображає, з одного боку, реалізацію моделі освіти упродовж життя, з іншого – реалізує самоактуалізаційні особистісні моделі поведінки індивіда в освітньому та інформаційному середовищі, що стрімко розвивається і потребує постійного поповнення й оновлення знань.

2. Літературний огляд

Як і будь-який педагогічний процес чи явище, інтерперсональна взаємодія у сфері освіти може бути представлена в ідеалізованому абстрактному вигляді, тобто як модель. Таке моделювання дає можливість вичленити найбільш суттєві характеристики й ознаки досліджуваного феномена, забезпечуючи належний рівень його аналітичного опрацювання. Моделювання у сфері освіти досить ґрунтовно представлено у наукових працях В. Арнольда [1], К. Гнезділової [2], С. Гончаренка [3], Г. Матушинського [4], В. Пікельної [5], Р. Шеннона [6] та ін. Так, у дослідженні К. Гнезділової подано результати аналізу моделювання діяльності викладача вищої школи [2]; В. Арнольд дослідив загальну специфіку моделювання у природничо-математичній галузі знання [1]; С. Гончаренко присвятив своє дослідження особливостям педагогічного моделювання як одного з методів дослідження в галузі педагогіки [3]. У роботі Г. Матушинського з'ясовано специфіку побудови моделі підготовки викладача вищої школи в умовах університету [4]; В. Пікельна досліджувала школознавчі аспекти діяльності педаго-

гів та основи їх моделювання [5]; Р. Шеннон – особливості імітаційного моделювання в різних галузях людського знання [6]. На основі цих праць ми дійшли висновку про необхідність урахування специфіки андрагогічних аспектів при моделюванні процесу педагогічної взаємодії, оскільки система післядипломної освіти як об'єкт моделювання в контексті міжособистісної взаємодії залишається поза увагою науковців.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – визначення основних типів моделей інтерперсональної взаємодії в системі післядипломної освіти.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Обґрунтувати специфіку та необхідність моделювання інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти.

2. З'ясувати функції моделювання у системі освіти та обґрунтувати види й етапи побудови педагогічної моделі.

3. Визначити основні види моделей інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти за діяльнісним критерієм та критерієм спрямованості.

4. Обґрунтувати зміст внутрішньої та зовнішньої моделей інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти.

4. Визначення специфіки, змісту та видів моделей інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти

З метою визначення основних моделей інтерперсональної взаємодії в системі післядипломної освіти варто ґрунтовно окреслити як специфіку педагогічного моделювання, так і специфіку взаємодії в системі освіти. В результаті такого обґрунтування з'явиться можливість змоделювати інтерперсональну взаємодію у системі післядипломної освіти як частковий вияв означеної взаємодії у системі освіти.

Моделювання в педагогічній науці не є новачкою, оскільки перші спроби змоделювати освітні процеси можна відстежити в історико-педагогічному контексті ще з давніх-давен. Водночас запропоновані в історії освіти моделі педагогічного процесу, на думку авторів, мали дещо констатувальний характер і просто відображали специфіку взаємодії суб'єктів освітнього

процесу в той чи інший історичний період. Так, взаємодія педагога і учня в системі навчання Я. Коменського цілком відповідала запитам тієї епохи, в якій вона функціонувала (пансофія); міжособистісні відносини суб'єктів освітнього процесу в системі М. Монтесорі уможливили ранній розвиток дитини та сприяли розвитку її психічних процесів в дошкільному віці. Педагогічна комунікація в системі А. Макаренка цілеспрямовано сприяла формуванню громадянина радянського соціуму, наділеного необхідними особистісними якостями. Низку цих прикладів можна продовжити; загальний висновок може полягати в тому, що будь-який педагогічний процес передбачає насичену педагогічну інтерперсональну взаємодію. У зв'язку з цим важливо сформулювати певні моделі цієї взаємодії, які не лише констатувально, але й прогностично характеризували б її реалізацію, виходячи з соціального замовлення на фахівця з вищою освітою, зі специфіки освітньої інституції, з вікових та індивідуально-психологічних особливостей суб'єктів освітнього процесу.

Моделювання в педагогічній науці, як свідчать наукові розвідки Т. Гуковської [7], А. Дахіна [8], Є. Лодатко [9], В. Михеєва [10] та ін. може бути пов'язане з понятійними, процесуальними, структурними та концептуальними характеристиками освітніх явищ. Виходячи з наукових праць В. Михеєва, можемо погодитися, що моделювання в системі освіти має триєдину функцію, а саме:

- 1) гносеологічну, де модель виконує пізнавальну роль з метою вивчення педагогічного явища;
- 2) загальнометодологічну, тобто реалізує функцію розвитку теорії і методології педагогічної науки;
- 3) психологічну, у зв'язку з чим є можливість виявити психолого-педагогічні закономірності педагогічної діяльності [10].

Моделі в педагогічній науці можна розрізняти за ступенем їх формалізації, у зв'язку з чим модель може мати переважно теоретичний, змістовий чи технологічний характер. Такий поділ моделей уможливило досягнення суто теоретико-методологічного, чи, навпаки, інструментально-технологічного результату. Водночас стверджуємо, що значна частина педагогічних моделей є достатньо декларативними, про що свідчать структурні компоненти та їх змістове насичення. Зниження рівня формалізації звужує й змістово-діяльнісне поле її елементів; так, модель методології інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти, на думку авторів, має вмщувати категоріальний, теоретичний, діагностичний, рефлексивний блоки. Це дає можливість будувати на базі цієї моделі інші, більш спеціалізовані – модель комунікацій у системі післядипломної освіти, модель взаємодії викладачів і слухачів системи післядипломної освіти, модель вирішення конфліктів у системі післядипломної освіти та ін.

Для зниження рівня декларативності педагогічної моделі важливо, на думку авторів, будувати її в послідовності кількох основних етапів. Користуючись запропонованими етапами моделювання у дослідженні О. Пономарьова, запропоновано авторську черговість етапів розробки моделі педагогічних явищ і процесів [11]. Так, на думку авторів, перший етап передбачає формулювання основних завдань педагогічного процесу, які підлягають моделюванню. Від реалізації цього

етапу залежить загальна структура моделі, якогось педагогічного процесу це не стосувалося. Другий етап моделювання передбачає розробку безпосередньої структури моделі, тобто визначення переліку основних її компонентів. На третьому етапі відбувається насичення змісту кожного зі структурних компонентів. Четвертий етап полягає у співвіднесенні кожного з компонентів (елементів) моделі з реальним педагогічним процесом та в рефлексії створеної моделі.

На рівні суб'єктної структури післядипломної системи освіти як освітньої інституції важливо представляти її як феномен, придатний до моделювання. М. Якубовський зазначає, що освіта є системою (тобто сама є моделлю як системним об'єктом), процесом (засвоєння і відтворення узагальненого суспільного досвіду), формою (заочна, вища, дистанційна тощо), цінністю (людини і суспільства) [12]. Суб'єктна характеристика освітньої системи дозволяє виділити в ній кілька основних суб'єктів: тих, хто навчається, педагогів (вчителів, вихователів, викладачів), адміністративний персонал (керівництво освітніми інституціями, обслуговуючий персонал). Зрозуміло, що домінуючу місію в суб'єктній структурі освіти відіграють учні/студенти та педагоги/викладачі. Їх міжособистісна взаємодія виявляється переважною в сукупності всіх наявних у системі освіти типів взаємодій; вона ж представляє педагогічні цілі, зміст та результат діяльності суб'єктів освітнього процесу. Інтерперсональна взаємодія студентів/слухачів та викладачів у системі післядипломної освіти має свою специфіку, оскільки це, насамперед, взаємодія дорослих людей, пов'язаних спільною метою – формуванням професійної компетентності та особистісним розвитком кожного фахівця у процесі його перекваліфікації та докваліфікації. При цьому докваліфікацію ми визначаємо як процес і результат отримання студентами/слухачами додаткових знань, умінь і навичок у системі післядипломної освіти без зміни основної спеціальності/спеціалізації чи напряду професійної підготовки.

Інтерперсональна взаємодія у системі післядипломної освіти є різновидом міжособистісної взаємодії загалом, що активно вивчається соціально-гуманітарними науками. Науковці пропонують різноманітні класифікації інтерперсональної взаємодії, виходячи з різних критеріїв типології, наприклад:

- 1) за кількістю суб'єктів взаємодії – діадні, індивідуально-групові, групові взаємодії;
- 2) за рівнем організації та підготовленості – організовані та стихійні; усвідомлені й неусвідомлені;
- 3) за типом обміну – інтелектуальні (когнітивні), емоційно-почуттєві, вольові;
- 4) за тривалістю – тривалі й короткотермінові;
- 5) за характером взаємодії – одно- та двобічні, солідарні та антагоністичні.

На підставі аналізу наукових джерел [2, 4, 5] можемо констатувати, що інтерперсональна взаємодія у системі вищої та післядипломної освіти – це переважно взаємодія в діаді «студент\ слухач ↔ вик- ладач», яка є організацією спільної діяльності цих суб'єктів у процесі досягнення спільної мети. Виходячи з представленої вище типології, інтерперсональна взаємодія у системі післядипломної освіти може бути інтерпретована стосовно її змісту (табл. 1).

Таблиця 1

Види інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти

<i>Вид інтерперсональної взаємодії</i>	<i>Зміст інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти</i>
Діадна	Виникає у безпосередньому спілкуванні чи інших видах взаємодії студента\слухача й викладача у системі післядипломної освіти
Індивідуально-групова	Реалізується у взаємодії викладача з групою студентів\слухачів у системі післядипломної освіти
Групова	Здійснюється у взаємодії студентів\слухачів та науково-педагогічного колективу інститутів (центрів) післядипломної освіти
Одно- чи двобічна	Реалізується у вигляді монологічного (діалогічного) типу інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти
Солідарна	Здійснюється як тип взаємодії, що не передбачає конфліктних ситуацій чи стійких суперечностей у позиціях суб'єктів інтерперсональної взаємодії
Антагоністична	Виникає як взаємодія, що може перейти у фрагментарний чи стійкий конфлікт суб'єктів взаємодії у системі післядипломної освіти
Організована	Означає переважну більшість реалізованих у процесі навчання інтерперсональних взаємодій учасників освітнього процесу в системі післядипломної освіти
Стихійна	Виникає в процесі стихійних комунікацій суб'єктів освітнього процесу в інститутах (центрах) післядипломної освіти як між студентами\слухачами, так і на індивідуально-груповому та груповому рівні
Інтелектуальна	Передбачає обмін інтелектуальною інформацією між суб'єктами освітнього процесу
Емоційно-почуттєва	Реалізується як особистісна взаємодія, зміст якої має емоційно-почуттєве забарвлення і передбачає обмін емоціями й почуттями між суб'єктами освітнього процесу у системі післядипломної освіти
Вольова	Реалізується з метою прийняття значущих рішень чи здійснення впливу одного суб'єкта взаємодії на іншого в діадному, індивідуально-груповому чи груповому випадку

Інтерперсональна взаємодія у системі післядипломної освіти є за своєю сутністю різновидом соціальної взаємодії, яка, за визначенням Р. Парка (2002) [13], має чотири основних види – змагання, пристосування, соціальний конфлікт та асиміляцію. Кожен з цих видів взаємодії має місце у системі взаємодії студентів\слухачів та викладачів інститутів (центрів) післядипломної освіти, що може бути прокоментоване таким чином:

1. Змагання – це реалізація інтерперсональної взаємодії у вигляді рівноправного тяжіння до поставленої мети, досягнення якої одними суб'єктами взаємодії виключає інших. Змагальність як принцип навчання передбачає здорову конкуренцію між студентами\слухачами у досягненні поставлених пізнавальних цілей; можлива й схвалювана може бути також змагальність у викладацькому колективі (на рівні наукових досягнень, методичного забезпечення навчального процесу, виховної роботи зі студентами тощо).

2. Пристосування як тип соціальної взаємодії передбачає реалізацію адаптаційних поведінкових установок і штампів, що традиційно супроводжують процес входження студента\слухача в освітній процес системи післядипломної освіти: адаптацію до системи викладання, до інших студентів\слухачів у групі, до викладачів, які повинні виконувати роль тьютора, партнера, а не суб'єкта суб'єкт-об'єктної взаємодії.

3. Конфлікт – це протистояння суб'єктів освітнього процесу, пов'язане з цілями, змістом чи очікуваним результатом. Може мати особистісний чи соціально-груповий характер. Конфлікти у системі післядипломної освіти можуть виникати як на рівні окремих студентів\слухачів та викладачів, так і на

рівні груп (мікрогруп), що переслідують різні інтереси в процесі отримання освіти.

4. Асиміляція – означає засвоєння особистістю чи групою правил і норм, притаманних тій чи іншій спільноті. В системі післядипломної освіти, як і в будь-якій іншій освітній системі, панують певні правила і норми поведінки (що стосуються навчального процесу, відносин між суб'єктами освітнього процесу та ін.), які поступово засвоюються першокурсниками. Специфіка асиміляційних процесів у системі післядипломної освіти полягає, на думку авторів, в тому, що суб'єктами освітнього процесу виступають рівноправні партнери, дорослі люди, які мають чітко окреслену й співвідносну з особистісною мотивацією мету навчання в інституті (центрі) післядипломної освіти.

Щодо моделювання інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти, то авторами виділено кілька основних типів моделей означеної взаємодії за діяльнісним критерієм, а саме:

1) індивідуальна модель взаємодії, за якої кожен її учасник виконує свою частину діяльності незалежно від діяльності іншого учасника взаємодії;

2) послідовна модель: освітня діяльність виконується учасниками процесу взаємодії послідовно, крок за кроком окремими учасниками;

3) синхронна модель: кожен учасник взаємодії виконує свою частину спільної діяльності одночасно з іншим.

Кожна з наведених вище моделей міжособистісної взаємодії у системі вищої та післядипломної освіти передбачає відповідно:

1. Цілеспрямованість: формування комплексу професійних компетенцій, розвиток професійної ком-

петентності, особистісний розвиток фахівця, його самоактуалізацію, самоосвіту та самовиховання.

2. Мотивованість учасників взаємодії: наявність спільної мотивації учасників взаємодії до досягнення цілі освітньої діяльності.

3. Інтегрованість змісту: наявність взаємодії, взаємних зв'язків між суб'єктами освітнього процесу в системі післядипломної освіти.

4. Координацію діяльності: узгодження діяльності кожного з учасників взаємодії з урахуванням їх індивідуальних потреб і досягнень у процесі взаємодії.

Крім діяльнісного критерію визначення основних типів моделей інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти, пропонується також виділяти їх на основі критерію спрямованості. Означений критерій дозволяє виділити зовнішню та внутрішню моделі інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти. Розглянемо їх більш детально.

Внутрішня модель інтерперсональної взаємодії студентів\слухачів та викладачів післядипломної освіти передбачає, насамперед, діалогічні форми цієї взаємодії, що відображають суб'єктний характер відносин між двома дорослими учасниками освітнього процесу, рівноправними у реалізації своїх професійних цілей та взаємопов'язаними у спільній освітній діяльності. Ця модель найбільш ґрунтовно може бути пояснена в межах суб'єктної парадигми [14]. Дослідник окреслює суб'єктність як спонукальний чинник до перетворення світу і самого себе і певному просторі (соціальному, фізичному, духовному). Суб'єкт будь-якого процесу (в тому числі й освітнього) розвивається, прагнучи досягнути рівня вільної особистості, діяльність якої підлягає власним законам саморозвитку [15]. Зовнішній світ при цьому або сприяє, або перешкоджає розвитку суб'єктності, але в будь-якому випадку це впливає на рівень спонтанності в опануванні навколишнім світом та пошук свого місця в ньому.

Зовнішня модель інтерперсональної взаємодії студента\слухача та викладача в системі післядипломної освіти передбачає відстеження наявних у суб'єктів освітнього процесу взаємодій поза середовищем післядипломної освіти. Такими додатковими суб'єктами комунікацій (як і загалом взаємодії) можуть бути родина, колектив у місці праці, близьке коло спілкування тощо. Кожен з цих групових суб'єктів породжує комплекс інтерперсональних взаємодій, які цілеспрямовано чи оказіонально (тобто випадково) впливатимуть на специфіку пізнавальних процесів та професійного самовдосконалення в результаті отриманих знань, умінь, навичок та особистісних характеристик як студента\слухача, так і викладача системи післядипломної освіти. Т. Титаренко розглядає у цьому контексті феномен життєвого світу особистості, виділяючи в ньому пряму й зворотну проєкцію внутрішнього та зовнішнього соціального простору [16]. Перебування людини в спільноті діє можливість сформулювати власний соціокультурний простір, який відображає пізнавальні, аксіологічні, діяльнісні характеристики самотворення й провокує основні дисгармонії означеного життєвого світу (за Т. Титаренко) – егоцентричну, конформну, нормативну та релятивну [16].

5. Результати дослідження та їх обговорення

Моделювання в системі післядипломної освіти, отже, має власну специфіку, детерміновану як змістом післядипломної підготовки фахівців, так і змістом інтерперсональної взаємодії в означеній системі. Обґрунтовуючи означену специфіку, ми виходили зі специфіки педагогічного моделювання; це дало можливість представити черговість етапів розробки моделі педагогічних явищ і процесів. Дослідження дозволило сформулювати висновок про те, що інтерперсональна взаємодія у системі післядипломної освіти – це переважно взаємодія в діаді «студент/слухач↔викладач», яка є організацією спільної діяльності цих суб'єктів у процесі досягнення спільної мети.

Нами представлено процес моделювання інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти на основі аналізу різних класифікацій міжособистісної взаємодії у педагогічній та психологічній науці. Це дало можливість обґрунтувати зміст внутрішньої та зовнішньої моделей інтерперсональної взаємодії суб'єктів освітнього процесу в інститутах (центрах) післядипломної освіти. Наступним етапом дослідження вважаємо експериментальне (пілотажне) підтвердження домінування внутрішньої моделі інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти.

6. Висновки

1. У статті визначено специфіку, зміст та види моделей інтерперсональної взаємодії інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти. Означена специфіка подана на рівні аналізу суб'єктної структури післядипломної освіти як взаємодії дорослих людей, пов'язаних спільною метою – формуванням професійної компетентності та особистісним розвитком кожного фахівця у процесі його пере-кваліфікації та докваліфікації.

2. З'ясовано функції моделювання у системі освіти – гносеологічну, загальнометодологічну, психологічну. Обґрунтовано види моделей інтерперсональної взаємодії (за кількістю суб'єктів, за рівнем організації та підготовленості, за типом обміну, за тривалістю, характером взаємодії). Визначено чотири етапи побудови моделей інтерперсональної взаємодії.

3. Сформульовано висновок, що інтерперсональна взаємодія у системі вищої та післядипломної освіти – це переважно взаємодія в діаді «студент/слухач↔викладач», яка є організацією спільної діяльності цих суб'єктів у процесі досягнення спільної мети.

4. Обґрунтовано зміст внутрішньої та зовнішньої моделей інтерперсональної взаємодії у системі післядипломної освіти. Відзначено, що внутрішня модель передбачає, насамперед, діалогічні форми цієї взаємодії, що відображають суб'єктний характер відносин між двома дорослими учасниками освітнього процесу, рівноправними у реалізації своїх професійних цілей та взаємопов'язаними у спільній освітній діяльності. *Зовнішня модель* інтерперсональної взаємодії студента\слухача та викладача в системі післядипломної освіти передбачає відстеження наявних у суб'єктів освітнього процесу взаємодій поза середовищем післядипломної освіти.

Література

1. Арнольд, В. И. «Жёсткие» и «мягкие» математические модели [Текст] / В. И. Арнольд. – М.: МЦНМО, 2004. – 32 с.
2. Гнезділова, К. М. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи [Текст]: навч. пос. / К. М. Гнезділова, С. О. Касярум. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. – 124 с.
3. Гончаренко, С. У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям [Текст] / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
4. Матушинский, Г. У. Проектирование моделей подготовки к профессиональной деятельности преподавателей высшей школы [Текст] / Г. У. Матушинский, А. Г. Фролов // Educational Technology and Society. – 2000. – Issue 3 (4). – С. 183–192.
5. Пикельная, В. С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект) [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук / В. С. Пикельная. – Кривой Рог, 1993. – 374 с.
6. Шэннон, Р. Имитационное моделирование систем – искусство и наука [Текст] / Р. Шэннон. – М.: Мир, 1978. – 418 с.
7. Гуковська, Т. Г. Основні методологічні підходи до моделювання процесу формування емоційно-почуттєвої сфери студентів гуманітарних спеціальностей [Текст] / Т. Г. Гуковська // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2008. – Вип. 2 (25). – С. 66–73.
8. Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование как средство модернизации образования в открытом информационном сообществе [Текст] / А. Н. Дахин // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2004. – № 4. – С. 46–60.
9. Лодатко, Є. О. Моделювання освітніх систем в контексті ціннісної орієнтації соціокультурного простору [Текст] / Є. О. Лодатко // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2007. – Вип. 112. – С. 32–40.
10. Михеев, В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике [Текст] / В. И. Михеев. – 3-е изд. – М.: КомКнига, 2006. – 200 с.
11. Пономарев, А. С. Модель специалиста как источник выбора и обоснования содержания профессионального образования [Текст] / А. С. Пономарев. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2006. – 58 с.
12. Якубовский, М. А. Математическое моделирование профессиональной деятельности учителя с использованием теории нечетких множеств [Текст] / М. А. Якубовский // Педагогика и психология. – 2004. – № 3. – С. 53–61.
13. Парк, Р. Город как социальная лаборатория [Текст] / Р. Парк // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2, № 3. – С. 2.
14. Татенко, В. А. Психология в субъектном измерении [Текст]: монография / В. А. Татенко. – К.: Просвіта, 1996. – 404 с.
15. Васютинський, В. Міжособова взаємодія в концепціях сучасних українських психологів [Текст] / В. Васютинський // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2005. – № 1. – С. 101–105. – Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p101.php>
16. Титаренко, Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності [Текст] / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 373 с.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Сейко Н. А.
Дата надходження рукопису 21.03.2017*

Косигіна Олена Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри, кафедра педагогіки й андрагогіки, Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, вул. Михайлівська, 15, м. Житомир, Україна, 10014
E-mail: okos@ukr.net